

Enkele studies en uitgaven over de scheiding tussen Noord en Zuid Nederland 1830

RECENSIEARTIKEL DOOR A. SMITS

Acta colloquium over de geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse belrekkingen tussen 1815 en 1945. Brussel 10-12 december 1980 (Gent: Erasmus, 1982, 522 blz.); *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, XII (1981) afl. 3, Themanummer 1830, 359-689.

Bij het honderdvijftig-jarig bestaan van België in 1980 als onafhankelijke staat hebben er verschillende herdenkingen plaats gehad. Colloquia zijn gehouden. Gedenkboeken met de gehouden voordrachten zijn verschenen. In Den Haag vond op 21 en 22 november 1980 een colloquium plaats. De voordrachten werden gebundeld in het tijdschrift *De negentiende eeuw*, dat reeds in 1980 een themanummer over 1830 had gepubliceerd¹. In het voorjaar van 1981 verscheen een reeks studies aan de VL-VU te Amsterdam over *Autoriteit en strijd* onder leiding van A. Doedens. In deze studies wordt de opstandigheid en revolutiegeest uit de eerste helft van de negentiende eeuw behandeld. Ook enkele bijdragen uit deze bundel zijn voor het gebeuren rond 1830 van belang. Daarbij sluit de zowel in het Frans als in het Nederlands verschenen heruitgave van het werk van A. Bologne aan². Van 26 tot 28 maart 1980 werd al een groot colloquium in Brussel gehouden, georganiseerd door het Koninklijk museum van het leger en de krijgsgeschiedenis. Ook deze voordrachten werden uitgegeven³.

Bij het Mercatorfonds/Cultura te Brussel verscheen onder redactie van Edward de Maeschalck een groot gedenkboek *150 jaar Belgen* (1980). Deze monumentale rijk geïllustreerde uitgave diende tevens als basis voor een hele reeks televisieuitzendingen. Historici van naam als L. Wils en A. Vermeersch leenden hun naam aan slogans die vooral dienen om België te verheerlijken en de geschiedenis hieraan dienstbaar te maken. Dat kan men ook zeggen van de studie van A. Logie⁴. Het boek is voorzien van een omslag voorstellende de triomfantelijke 'Inkomst' van Ch. Rogier met zijn Luikenaars te Brussel in de eerste septemberdagen van 1830. En het is nu juist Rogier geweest die in 1866 als minister van buitenlandse zaken tegen de Nederlandse gezant beweerde dat men in 1830 te ver was gegaan met de onafhankelijkheid. Het was de regionalisatie 'la seule qui en réalité était dans

1. *De negentiende eeuw* (1981) afl. 4; *ibidem* (1980) dubbelnummer afleveringen 2 en 3.

2. K. Glerum, M. Kippers, 'Zeeuws-Vlaanderen en de Belgische opstand', in: A. Doedens, ed., *Autoriteit en strijd* (Amsterdam, 1981) 101-134; C.F. de Weerd, 'Aspecten van de sociale onrust in de Zuidelijke Nederlanden 1815-1830', *ibidem*, 155-180; A. Doedens, 'Collectief verzet in de Nederlanden 1813-1848. Een terreinverkenning (met bronnenbijlagen)', *ibidem*, 181-271. A. Bologne, *De proletarische opstand van 1830 in België*, met een naschrift door Gerard Galle en Guido Vanzielegem (herdruk van de uitgave van 1930; Leuven, 1979).

3. *Akten van het colloquium over de Belgische krijgsgeschiedenis 1830-1980. Brussel 26-28 maart 1980* (Brussel, 1981, 530 blz.).

4. A. Logie, *1830. De la régionalisation à l'indépendance* (Parijs, Gembloux, 1980) met een voorwoord door J. Stengers.

les vues'⁵. Een werk dat ook nog de moeite van het vermelden waard is, al gaat het aan de honderdvijftig-jarige viering van België vooraf, is het boek van A. Boland⁶.

Buiten heel wat artikelen in onder andere het *Belgisch tijdschrift voor militaire geschiedenis* (1979) de afleveringen 3 en 4, hebben we het hierboven genoemde *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*.

In het kader van het Belgisch-Nederlandse cultureel akkoord werd te Brussel van 10-12 december 1980 een colloquium gehouden over de 'Geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse betrekkingen tussen 1815 en 1945'. De *Acta* hiervan evenals het *BTNG* vormen het onderwerp van deze bespreking. De titels van de *Acta* en het tijdschrift zijn ook in het Frans verschenen.

Wat opvalt in al deze geschriften is dat men steeds spreekt van het ontstaan van België en nooit van het ontstaan van Nederland. Dat is van meet af aan al zo geweest, waardoor België zich een minderwaardigheidscomplex heeft aangemeten dat nog altijd blijft voortwoekeren zowel in Noord als in Zuid. En nochtans is dat nadruk leggen op het ontstaan van België niet zo vanzelfsprekend. Vermeersch verwijst in het slot van zijn voordracht (*Acta*, 7) naar Kossmann, die in zijn bekend werk aangeeft hoe in het Verenigd Koninkrijk voor België de mogelijkheid openlag een 'absolute overmacht' te verwerven. Het is in de dagen van 1830 toch wel heel duidelijk dat het Noorden geïnspireerd door Groen van Prinsterer - eerst een warm pleitbezorger van de Heel-Nederlandse gedachte - zich terugtrekt boven de grote rivieren, duidelijk soms in de veste Sions, de burcht Holland. Heel de negentiende eeuw zou, zoals Boogman terecht heeft opgemerkt, dat terugtrekkingsproces Nederlands buitenlandse politiek beheersen⁷.

Daartegenover spreidde de nieuwe Belgische staat een expansief buitenlands beleid ten toon. We lezen hierover in de bijdrage van C.A. Tamse⁸. Die expansiedrift was er niet in 1830. Limburg behoorde tot het Zuiden. Zeker in het oostelijk gedeelte van Zeeuws-Vlaanderen gingen stemmen op om bij Brussel te komen. In Noord-Brabant waren er mensen die hun keuze zelf wilden bepalen. Brussel beperkte zich echter tot de oude staatsgrenzen van voor de Franse Revolutie. Daarbij was de macht van het Voorlopig Bewind niet toereikend om Limburg in bezit te nemen. Na de oorlog van 1914-1918 kwam de belangstelling voor de oude Generaliteitslanden - waarbij Brabant niet genoemd werd - wèl duidelijk naar voren. Dit thema werd behandeld door M. de Waele en door C.B. Wels⁹. Ook nu, evenals in de jaren 1830-1839 beslisten de grote mogendheden. De beste beschouwing over 1830 die in kort bestek heel wat aspecten van het rampjaar - alleen voor het Zuiden - belicht, is van E. Witte¹⁰.

Ruwweg kwam het er op neer dat de gebeurtenissen van 1830 onmiddellijk voordelen opleverden voor de relatief sterke groepen die zich door het beleid van Willem I veronachtzaamd hadden ge-

5. C. Gerretson, ed., *De tusschenwateren 1839-1867. Diplomatieke documenten* (Haarlem, 1943) 195.

6. A. Boland, *Le proces de la révolution beige. Adolphe Bartels, 1802-1862* (Namen, 1977).

7. J.C. Boogman, *Van spel en spelers* (Den Haag, 1982) 197.

8. C.A. Tamse, 'Voorstellingen en beeldvorming als psychologische factor in de Nederlands-Belgische betrekkingen (1840-1870)', *Acta*, 297-328.

9. M. de Waele, 'De Belgische annexionistische campagne in Nederlands Limburg (1914-1918)', *Acta*, 353-396; C.B. Wels, 'De Belgisch-Nederlandse confrontatie van Parijs (1919) en de continuïteit in de Nederlandse buitenlandse politiek', *Acta*, 397-414.

10. G. Knuvelder, *Het rampjaar 1830* (Hilversum, 1830); E. Witte, 'De voor- en nadelen van de gebeurtenissen van 1830 voor het Zuiden', *De negentiende eeuw* (1981) 189-199, citaat op 198.

voeld: het conservatieve grondbezit, de traditionele nijverheidstakken en handel, de intellectuele burgerij en de kerk... (De moderne industriëlen en groothandelaars werden afgeremd; het financiële kapitalisme nam toe). Voor de overgrote meerderheid van de bevolking, voor de arbeidersklasse, bracht 1830 nauwelijks enige wijziging.

Die laatsten hadden nochtans in Brussel gevochten. In haar voordracht op het colloquium te Brussel en in haar beschouwing in het *BTNG*, gaat mevrouw Witte de liefde in het Zuiden na voor de veranderingen van 1830". Zij komt tot het besluit dat de vrijwillige bijdragen uit Vlaanderen aan de ene kant en Brussel met de streken ten zuiden er van en het Luikse aan de andere kant merkwaardige verschillen vertonen. Maar ondanks de afwachtende houding van Vlaanderen slaagden de nieuwe bewindhebbers te Brussel er met uitermate bekwaam gemanoeuvree en veel werkelijkheidszin in hun bewind te stabiliseren en veilig te stellen, al ging het ten koste van een monopoliepositie van Rothschild en de Société Générale op de Belgische staatsfinanciën. In het spoor van mevrouw Wittes dissertatie en haar artikel in de *BMGN* geeft de Gentse historicus L. Francois drie beschouwingen¹². In de laatste bijdrage wijst Francois er op dat de jonge advocaten, afgestudeerden aan de door Willem I opgerichte universiteit van Gent, hun plaats veroverden in het nieuwe staatsbestel. Onder Van Maanen, de minister van justitie, hadden ze met de bestaande taalwetten geen schijn van kans aangezien ze voor het merendeel francofoon waren. Om een positie te verwerven begonnen ze de revolutie en zij waren er de gangmakers en doorzetters van. Dat heb ik zelf ook aangetoond voor Brugge in een recent artikel (*Biekorf*, 1982) en het geldt ook voor Bergen (Mons) waaraan A. Lefevre enkele artikelen heeft gewijd¹³.

Het is misschien hier de plaats opnieuw te wijzen op een tekort aan communicatie in de Nederlanden tussen het Noorden en Zuiden, zelfs nu nog in 1984. In het eerstgenoemde artikel heeft A. Lefevre nog geen weet van de in 1948 gepubliceerde rapporten van gouverneur De Macar uit Henegouwen-Mons¹⁴. Dat manco heeft hij ingehaald in zijn tweede artikel. Die onwetendheid bespeuren we ook in een voordracht van H. Balthazar¹⁵, die doet alsof hij in 1980 op het ARA in Den Haag de petitie heeft ontdekt die uit Gent tegen de scheiding werden verzonden. Zijn verwijzing is onvolledig¹⁶. Wel heeft Balthazar de ondertekenaars van zijn tien petitie's precies geteld en concludeert dan: "Tegenover die 596 namen komt een nagenoeg even sterk aantal, die gepetitioneerd hadden tegen de rege-

11. E. Witte, 'Financiële aspecten van de Belgische revolutie', *Acta*, 129-178 en *idem*, 'La politique financière des révolutionnaires belges (1830-1831)', *B7TVG*, 663-675.

12. E. Witte, *Politieke machtsstrijd in en om de voornaamste Belgische steden* (2dln.; Brussel 1973) en *idem*, 'Wijzigingen in de Belgische elite in 1830', *BMGN*, XCIV (1979). L. Francois, 'Nederland en de Société Générale na 1830. De afkoop van een koninklijke participatie', *Acta*, 179-246; *idem*, 'De reacties van de aandeelhouders van de Société Générale op de revolutiegolf van 1830', *BTNG*, 423-478; *idem*, 'Intellectuelen en revolutionaire bedrijvigheid. Een elitewijziging?', *ibidem*, 535-580.

13. A. Lefevre, 'La révolution de 1830 a Mons', *Belgisch tijdschrift voor militaire geschiedenis*, XI-II (1979) dubbelnummer afleveringen 3 en 4; *idem*, 'Les journées de septembre a Mons', *BTNG*, 505-535.

14. Gepubliceerd in de *Bijdragen en mededelingen van het Historisch Genootschap*, LXVII (Utrecht, 1948).

15. H. Balthazar, 'De omwenteling van 1830 te Gent', *Akten colloquium Belgische krijgsgeschiedenis*, 75-103.

16. Die petitie's zijn reeds afgedrukt in de *BMHG*, LXVII (1948), zowel de tekst als het commentaar.

ring¹⁷. Maar hij ziet daarbij over het hoofd dat buiten die tien bundels er later nog dertig werden opgezonden¹⁸. Zijn besluit is derhalve zonder meer onjuist door gebrek aan kennis van reeds gepubliceerde bronnen.

Francois geeft in zijn verhandelingen de zeer nuttige lijsten van aandelenbezitters van de Société Générale en lijsten van intellectuelen uit 1830. Hij knoopt er ook heel wat beschouwingen aan vast. Gelukkig! Toch huiver ik als we zo'n statistische geschiedsbepaarding zo ver doorvoeren dat er een computer aan te pas gaat komen als in het artikel van John W. Rooney jr.¹⁹. Een computer oordeelt niet, hij telt op wat we er van te voren hebben ingestopt. Het is een voortgezette analyse.

Het is een genot het verhaal van J. Stengers te lezen

Le fils du Roi reconnaît bien par là [zijn Belgische onafhankelijkheidsverklaring van 16 oktober 1830] que les seuls 'Belges' qui comptent sont les Belges de la Révolution et que ceux dont son père s'obstinait à parier n'ont plus existence - à supposer qu'ils en aient jamais eu une²⁰.

Dit is wel een heel lyrisch citaat maar het klopt toch niet geheel met wat ik boven opmerkte omtrent de studies van Witte, Francois, Lefevre en mijzelf. De jonge francofone liberale advocaten en journalisten mogen dan de nieuwe 'Belgen' zijn geweest, hun ouders, soms gedecoreerd met de 'Lion Beige' of 'Nederlandse Leeuw' waren toch meer orangistische Nederlanders. Die dualiteit van Belgische Belgen en Nederlandse Belgen is toch wel heel duidelijk naar voren gekomen tijdens het verdere bestaan van België in de Vlaamse beweging. E. Gubin belicht hiervan een tijdvak en L. Vos gaat hierop eveneens in²¹. Zo'n enkel citaat van Stengers roept ons in zijn absoluteid ook de brochure van dr. Paardekooper voor de geest en we denken tevens aan de Groot-Nederlandse bewegingen van Gerretson en Geyl, waaraan L. Wils een voordracht heeft gewijd²². Deze beschouwing is intussen gevolg door een herziene en aangevulde versie²³. In beide artikelen is Wils de gedrevene, die met hartstocht spreekt en schrijft. In *Acta* (447) noemt hij Gerretson in de jaren 1932-1934 'een uitgesproken fascist'. In *WT* is hij 'een van de leidende fascist'. Iets verder in *Acta* (448) is Geyl een 'liberale regeringsagent' en Gerretson 'fascistisch gezind'. En dan te weten dat na de oorlog Gerretson de CHU kopman werd en Geyl een grote affiche voor zijn raam had hangen: Stem Lief tinck (PvdA). Bij Wils ontbreekt de relativerende historische beschouwing zoals bij Kossmann die in zijn bespreking van de correspondentie tussen Geyl en Gerretson de term 'fascist' wel in het historisch kader van de beginjaren dertig plaatst²⁴. Bij Wils heeft die term de zwaar belaste inhoud niet alleen van het fascisme van tijdens de oorlog of van het nationaal-socialisme maar van alles wat men er nu maar aan

17. H. Balthazar, 'Omwenteling 1830', 80.

18. *BMHG*, LXVII (1948) 268.

19. John W., Rooney jr., 'Profil du combattant de 1830', *B7TVG*, 479-504.

20. J. Stengers, 'Le vocabulaire national dans le royaume des Pays-Bas', *Acta*, 9-28, 28.

21. E. Gubin, 'Nationalité politique en nationalité linguistique. L'attitude du mouvement flamand a Pégard des Pays-Bas (1830-1860)', *Acta*, 329-352; L. Vos, 'De Dietsche studentenbeweging 1919-1940', *Acta*, 451-494.

22. P.C. Paardekooper, *Er zijn geen Belgen* (Amsterdam, Antwerpen, 1962). L. Wils, 'Groot-Nederlandse beweging 1914-1940. Ontstaan, wezen en gevolgen', *Acta*, 415-451.

23. L. Wils, 'Gerretson, Geyl en Vos. Spanningen tussen de Groot-Nederlandse beweging en de Vlaams-nationalistische', *Wetenschappelijke Tijdingen* (1982) 95-120. Dit artikel is tevens een bespreking van de *Briefwisseling tussen Geyl en Gerretson*.

24. E.H. Kossmann, 'De geschiedenis van een vriendschap', *BMGN*, XCVII (1982) 216-224.

toe kan schrijven. Dat doet onrecht niet alleen aan de historie maar ook aan de figuur van Gerretson. Al heb ik geen grote bewondering voor Gerretsons karakter, hij was toch een groot schrijver en literator, een visionair historicus waarbij de historische waarheid wel geweld werd aangedaan terwille van zijn visie en schrijfkunst.

Gedeeltelijk geldt dat ook voor Gerretsons Midden-Nederlandse geschiedopvatting. Tevergeefs zoeken we naar sporen hiervan bij N.C.F. van Sas²⁵. Hij behandelt het politiek klimaat in Noord-Nederland tijdens de crisis van 1828-1830 door twee tijdschriften *De Bijenkorf* en Groen van Prinsterers *Nederlandsche Gedachten* te bespreken, benevens het opinieblad *De Noordstar*. Het zijn allemaal bladen die in Den Haag en Amsterdam verschenen. De titel is daardoor wel iets te wijds. Oorspronkelijk luidde die in de aankondiging voor het colloquium: 'De Noordelijke elite en het Zuiden tijdens het Verenigd Koninkrijk. *De Bijenkorf*: Groot Nederlands, begrijpend tegenover het Monsterverbond, voorstander van ministeriële verantwoordelijkheid, tegen Van Maanen. De voornaamste in aanmerking komende samensteller Dirk Donker Curtius had contacten met Fr. Tielemans, en andere schrijvers hadden contacten met diverse leden van de Zuidelijke oppositie. Ook Gijsbert Karel van Hogendorp had menig artikel op zijn naam staan. *De Noordstar* is er meer de tegenvoeter van, maar nadert in het voorjaar 1830 toch de Zuidelijke oppositie, zoekend naar een liberale oplossing. Groen, oorspronkelijk Groot Nederlands, concentreert zich toch eind 1829 meer op 'Holland, de hervorming en het huis van Oranje'. Al werd het Noorden door de opstand van 1830 meer politiek bewust, toch won de richting van Groen het: Het Noorden werd weer Holland en de scheiding werkte remmend op de politieke ontwikkeling²⁶. Ze werkte echter als een katalisator voor het Zuiden, maar die conclusie lag niet meer op het terrein van het betoog van Van Sas. Dat er naast die drie richtingen in 'Holland' in het Noorden nog andere waren, in Noord-Brabant, in Friesland, Utrecht daarvan geen spoor, noch de aanduiding dat ze niet behandeld konden worden. Het artikel van Van Sas is overigens zeer lezenswaardig. Maar wat te denken van een schrijver van enkele brochures als prof. Bouman uit Utrecht:

nu meer dan ooit, ja! nu meer dan immer voorheen mogen wij U Vlamingen, Antwerpenaars, Luxemburgers en Limburgers! roemen als ware Nederlanders, wier burgertrouw op de haghelijkste en langdurigste proeve gesteld, onbezweken gebleven, en onwrikbaar standvastig bevonden is²⁷.

.Die geluiden horen we ook in de Tweede Kamer van afgevaardigden als Beelaerts van Blokland, baron van Utenhove. Deze laatste ziet een duidelijke scheiding tussen Waalse en Nederlandse gewesten waartoe de beide Vlaanderen, Limburg en Antwerpen behoren. Die mogen niet van Nederland worden gescheiden. Diezelfde gedachten lezen we ook in dagbladen als de *Arnhemsche Courant* en zelfs in de *Leeuwarder Courant*. Al die mensen, met nog wel een Utrechtse hoogleraar er bij, mogen we toch wel tot de Noord-Nederlandse elite rekenen! En dan spreken we nog niet van Noord-Brabant dat volgens Luijben in de Tweede Kamer bij een scheiding wilde kiezen voor Noord of Zuid. Wat zich hier opdringt voor Noord-Brabant en in zekere zin voor de landprovincies van de vroegere Republiek van de Zeven Provinciën die aansluiting zoeken bij de Nederlandssprekende gewesten in

25. N.C.F. van Sas, 'Het politiek klimaat in Noord-Nederland tijdens de crisis van het Verenigd Koninkrijk, 1828-1830', *Acta*, 103-128.

26. *Ibidem*, 127.

27. *Nu of nooit* (Utrecht, 22 september 1830).

het Zuiden - het Midden Nederland van Gerretson - geldt ook voor Luxemburg. Over deze provincie schrijft G. Trausch²⁸.

Er zijn naast al de besproken voordrachten en bijdragen nog andere die de moeite van het beluisteren en lezen waard zijn. D. van der Horst sprak over Falck²⁹. J.P. de Valk hoorden we over de Curieprelaat Raffaello Mazio en hij schreef over 'La scission du royaume uni d'après la correspondance d'un diplomate pontifical. Les lettres de Francesco Capaccini (1828-1831)³⁰. Deze bijdrage in het Frans is grammaticaal wel een perfecte vertaling van een in het Nederlands gedacht en geschreven artikel, maar lezend heeft men de indruk op een fiets met vierkante wielen te rijden. Stengers lezend word je meegesleurd en als je niet oppast vanzelf bekeerd tot een Belgisch 'nationalist'. Hier moet je je dwingen een zeer waardevol artikel verder te lezen. Aansluitend bij De Valk moeten we M. Dumoulin noemen evenals J. Roegiers³¹. Nauw verwant met de houding van de katholieken in het Zuiden is natuurlijk de onderwijspolitiek van koning Willem I. Hieraan wijdt A. Tihon een beschouwing³². Leidde de oprichting van het Verenigd Koninkrijk niet tot een herstel van de geestelijkheid tot de eerste stand, evenmin gebeurde dit met de machtspositie van de adel. Hierover onderhoudt ons P. Janssens³³. De moeilijkheden op financieel gebied zoals E. Witte die behandelt zijn niet de enige problemen waarmee de nieuwe Belgische bewindhebbers worstelden. I. van Berkel en K. Verachtert behandelen 'de Belgische handelspolitiek tegenover Nederland, 1830-1860'³⁴. De problemen op bestuurlijk gebied worden uit de doeken gedaan door M. Magits, J. Gilissen en F. Stevens³⁵. Betreunde Ch. Rogier in 1866 de breuk tussen Noord en Zuid die in 1830 was ontstaan, hij hoopte op herstel van de band tussen de twee delen. De grondslagen hiervoor zijn gelegd tijdens de laatste wereldoorlog bij het plannen maken voor de Benelux. Hierover schrijft A.E.

28. G. Trausch, 'Le Luxembourg entre la Belgique et la Hollande 1830-1839. Aux origines du sentiment national luxembourgeois', *Acta*, 247-276.

29. D. van der Horst, 'Anton Reinhard Falck als eerste Nederlandse gezant te Brussel (1839-1843)', *Acta*, 223-246.

30. J.P. de Valk, 'De Curieprelaat Raffaello Mazio, zijn Zuidnederlandse relaties en het conflict om de grondwet (1814-1818)', *Acta*, 53-86; *idem*, 'La scission du royaume uni d'après la correspondance d'un diplomate pontifical. Les lettres de Francesco Capaccini (1828-1831)', *BTNG*, 359-388.

31. M. Dumoulin, 'Quelques observations sur les sources romaines de l'histoire du royaume uni des Pays-Bas (1814-1830) et leur édition', *Acta*, 45-52; J. Roegiers, 'Hollandse regeerders en 'Belgische kerk'. Achttiende-eeuwse invloeden op koning Willems plannen tot kerkelijke organisatie', *Acta*, 29-44.

32. A. Tihon, 'L'enseignement secondaire dans les provinces méridionales des Pays-Bas (1815-1830)', *Acta*, 87-102.

33. P. Janssens, 'De restauratie van de adelstand in het koninkrijk der Nederlanden', *BTNG*, 389-422.

34. I. van Berkel, K. Verachtert, 'De Belgische handelspolitiek tegenover Nederland, 1830-1860', *Acta*, 277-296.

35. M. Magits, 'De socio-politieke samenstelling van de Volksraad (10 november 1830-21 juli 1831)', *BTNG*, 581-609; J. Gilissen, 'Le caractère collégial des premières formes de gouvernement et d'administration de l'état beige (1830-1831)', *BTNG*, 609-641; F. Stevens, 'Een belangrijke fase in de wordingsgeschiedenis van de Belgische grondwet. De optie voor een tweekamerstelsel', *BTNG*, 641-662.

Kersten³⁶. Als die eenheid tot stand kon komen zouden alle annexatie van Zuidelijk gebied door het Noorden en plannen hiertoe van België van inmiddels weer noordelijk gebied, definitief geschiedenis kunnen worden. Dat geldt voor de tachtigjarige oorlog, 1830 en de tijd er na. Een boeiende tijd op de weg vol op-en neergangen naar een Verenigd Europa. In het licht van de opgang krijgen de sigaar van Van Speijck en de vulkachels van de Naamse poort de waarde van een anecdote die mogelijk een glimlach kunnen verwekken maar niemand's 'boezem meer kunnen doen zwellen van nationale trots'.

36. A.E. Kersten, 'Nederland en België in Londen, 1940-1944. Werken aan de na-oorlogse betrekkingen', *Acta*, 495-520.

Recensies

A.R.A. Croiset van Uchelen, ed., *Hellinga. Festschrift. Feestbundel. Mélanges. Forty-Three Studies in Bibliography presented to prof. dr. Wytze Hellinga on the Occasion of his Retirement from the Chair of Neophilology in the University of Amsterdam at the End of the Year 1978* (Amsterdam: Israël, 1980, xxvii + 579 blz., f175,—, ISBN 9060721705).

Ter gelegenheid van zijn aftreden in 1978 in de 'neo-filologische kritiek en hermeneutiek in verband met de toegepaste hulpwetenschappen' - een op hem toegesneden leeropdracht - zou prof. dr. W.G. Hellinga een feestbundel worden overhandigd. Het zou nog geruime tijd duren voor het boek kon verschijnen, maar het is dan ook een belangrijk, omvangrijk en voortreffelijk verzorgd boek geworden.

Niet minder dan 43 vakgenoten hebben een artikel in het Nederlands, Engels, Duits of Frans bijgedragen over een onderwerp op het gebied van handschrift en boek. Hoewel het merendeel der bijdragen gewijd is aan incunabelen, heeft het boek geen samenbindend thema. Wat de bijdragen verenigt is de kennelijke waardering van de auteurs voor de persoon en het werk van de jubilaris. Anderzijds heeft dat ook de bekoring dat elke lezer er wel iets van zijn gading in vindt en dat het een boek van hoge kwaliteit is geworden. Tal van bijdragen getuigen niet alleen van grote eruditie, maar ook van scherpzinnigheid en vindingrijkheid. Vaak maken zij dankbaar gebruik van resultaten van onderzoek, verricht door Hellinga al dan niet in samenwerking met zijn vrouw Lotte.

In een verhelderende en persoonlijk getinte inleiding tracht E. Braches Hellinga's betekenis te omlijnen en de invloed die hij op zijn leerlingen heeft uitgeoefend te schetsen.

Voor de lezers van de *BMGN* zijn vele van de bijdragen uit de aard der zaak nogal gespecialiseerd en vaak niet van direct belang. Wel van belang voor ieder die op de een of andere wijze met de geschiedenis van het boek te maken heeft is de indrukwekkende lijst van Hellinga's eigen publikaties op dit gebied, die tot 1978 niet minder dan 88 nummers telde. Op een aantal van de in de bundel opgenomen artikelen wil ik hier de aandacht vestigen. P. Amelung droeg een stuk bij over de 69 Nederlandse incunabelen aanwezig in de Württembergische Landesbibliothek in Stuttgart. N. Barker ging op zoek naar de auteur van de in 1466 door Peter Schoeffer in Mainz gedrukte *Grammatica Rhythmica*, 'the first book of a living author ever printed'. In een interessante bijdrage reconstrueert T.A. Birrell de lotgevallen van de particuliere bibliotheek van de zestiende-eeuwse Franse geleerde Isaac Casaubon. S. Corsten zet zijn onderzoek naar de oudste Keulse boekdrukkers voort en concludeert dat er al in 1473, door tussenkomst van Wilhelmus Hees, een verbinding bestond tussen de oudste Nederlandse drukkerij in Utrecht en de Keulse drukkers Konrad Winters von Homburg, Johan Guldenschaf en Cornelius von Zierikzee en hun universi-